

УДК 94(477.82)“192/193”

Н. В. Кінд-Войтюк –

*кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Сучасні дослідження української історіографії щодо історико-краєзнавчої роботи та пам'яткоохоронної діяльності на Волині в 1920–1930-х рр.

*Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої історії України
ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті зроблено спробу проаналізувати сучасні українські історіографічні дослідження історико-краєзнавчої й пам'яткоохоронної роботи на Волині в 1920–1930-х рр.

Ключові слова: українська історіографія, монографія, наукова стаття, теоретико-методичне осмислення, бібліографія, історико-краєзнавчі дослідження, часопис.

Кінд-Войтюк Н. В. Историко-краеведческие исследования и работа по охране памятников старины на Волини в 1920–1930-х гг.: украинская историография проблемы. В статье сделана попытка проанализировать современные украинские научные исследования процесса становления и развития историко-краеведческих исследований, проведения работ по охране памятников старины на Волини в 1920–1930-х гг.

Ключевые слова: украинская историография, монография, научная статья, библиография, историко-краеведческие исследования.

Kind-Voytyuk N. V. Historical and Country Study Research, Monument Protection Activity in Volyn Region in 1920–1930s: Modern Ukrainian Historiography of Problem. The thesis focuses on the basic stages and important peculiarities of historiographical, historical and country study researches and monument protection activity in Volyn region in 1920–1930s.

Key words: Ukrainian historiography, monograph, research work, bibliography, historical and country study researches, periodical.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна українська історична наука характеризується помітним зростанням інтересу до ґрунтового краєзнавчого дослідження регіонів та населених пунктів України, у тому числі й Волині, об'єктивного показу внеску різноманітних наукових та громадських закладів, окремих краєзнавців у вивчення їхньої минувшини та збереження місцевих пам'яток старовини. Таке звернення до історичних коренів українського народу, відновлення призабутих вікових традицій і духовних цінностей сприяють відродженню його національної самосвідомості. Вивчення минулого України, Волині, зусиль з охорони їхньої культурної спадщини допомагає українській владі будувати державну політику в галузі культури, зберігати й примножувати національні духовні надбання.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Науковий доробок дослідників обмежується публікаціями Г. Бондаренка та Л. Баженова [2; 3]. Г. Бондаренко підготував практично перший узагальнюючий історіографічно-бібліографічний матеріал із проблеми, що знайшов відбиття у його ґрунтовній праці про історичне краєзнавство Волині [5, 45–108]. Хоча хронологічно дослідження охоплює пізніший період, однак учений звертається до досвіду попередників із 1920–1930-х рр.: діяльності О. Цинкаловського, Л. Маслова, О. Прусевича, інших дослідників регіону, коротко аналізує роботу Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського товариства приятелів наук, уміщує звіт про діяльність останнього за 1935–1937 рр.

Л. Баженов проаналізував внесок істориків материкової України та західної української діаспори у висвітлення окремих аспектів краєзнавчої й пам'яткоохоронної роботи в Україні загалом і на Волині зокрема [2; 3].

Мета дослідження – аналіз сучасної української історіографії, починаючи з 1991 р., із вивчення краєзнавчої та пам'яткоохоронної роботи на Західній Волині в 1920–1930-х рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Криза комуністичної тоталітарної системи й розвал Радянського Союзу, відродження та розбудова незалежної Української держави викликали якісно нове зацікавлення історико-краєзнавчою проблематикою. Для 1990-х років – початку XXI ст. характерна поява робіт, у яких спостерігається прагнення всебічно й повному, у руслі національного відродження охарактеризувати умови здійснення, етапи та зміст історико-краєзнавчих досліджень і пам'яткоохоронної роботи на Волині в 1920–1930-х рр. Ці зусилля стали можливими завдяки відкриттю доступу до низки раніше заборонених матеріалів архівних та бібліотечних фондів і спираються на узагальнюючі дослідження сучасних українських істориків [17; 14]. У цих працях, підготовлених із нових методологічних та наукових позицій, об'єктивно висвітлюються історія й культура України та Польщі, непрості сторінки українсько-польських відносин упродовж першої половини XX ст., які суттєво впливали на розгортання на Волині краєзнавчого й пам'яткознавчого руху.

Розкриття теми було б неможливим без використання робіт теоретичного та прикладного характеру, де обґрунтовано значущість українського краєзнавства й пам'яткознавства в національному відродженні, показано процес здійснення такої діяльності в різних регіонах України впродовж досліджуваного періоду, окреслено проблеми вивчення й збереження культурної спадщини України [2; 15; 13, 8].

З-поміж названих праць найближче переплітаються з досліджуваною темою монографії Л. Баженова [2], С. Заремби [13] та Р. Маньковської [20]. Л. Баженов на тлі вивчення історичного краєзнавства Правобережної України XIX – початку XX ст. подав матеріал про розвиток історичного волинознавства в 1920 – на початку 1930-х рр. у межах Другої Речі Посполитої. Він коротко охарактеризував діяльність його найяскравіших представників, у тому числі й українських дослідників, роботу музейних закладів, визначив їхній внесок у дослідження минувшини волинської землі та збереження її старожитностей. Монографія С. Заремби вартісна тим, що висвітлює окремі аспекти складання нормативної бази пам'яткознавчої роботи в міжвоєнній Польщі, на підставі якої проводилася відповідна діяльність і у Волинському воєводстві. Слід зауважити, що багато її положень не втратили свого значення й виступають сьогодні в сучасній Польщі невід'ємною складовою частиною діяльності з вивчення, охорони та збереження пам'яток історії й культури. У праці Р. Маньківської на тлі показу ситуації в музейній справі України 1917–1941 рр. конкретно характеризується діяльність музейних закладів її Західного регіону – території, що в той час перебувала під владою Другої Речі Посполитої, Чехословаччини та Румунії.

На сьогодні найпомітніший внесок у висвітлення проблеми зроблено волинськими істориками. У 1990-х роках – на початку XXI ст. з'явилося чимало їхніх наукових досліджень, безпосередньо пов'язаних із темою статті. У них характеризуються умови суспільно-політичного життя Волинського воєводства міжвоєнної доби, що суттєво впливали на здійснення краєзнавчої й пам'яткоохоронної роботи, змальовуються регіональні аспекти такої діяльності, яка проводилася українськими дослідниками [18; 21; 5; 6; 12].

Історичні традиції краєзнавчих досліджень на Волині знайшли своє відображення в статтях О. Михайлюка [21], Г. Бондаренка та А. Силюка [6], В. Добровичинської та В. Мартинюка [11]. О. Михайлюк характеризує часописи “Rocznik Wołyński” й “Ziemia Wołyńska”, коротко аналізує праці українських науковців А. Дублянського, О. Цинкаловського, І. Власовського, польських учених А. Войнич та О. Прусевича. Автор наводить обґрунтування причин активної участі польських дослідників у краєзнавчому та пам'яткознавчому вивченні Волині, наголошуючи, що воно спрямовувалося на виправдання так званої споконвічної польськості регіону.

Г. Бондаренко й А. Силюк розглядають дослідження історії та пам'яток Волині польськими й українськими науковцями, серед яких були А. Войнич, Я. Гоффман, М. Малушинський, М. Орлович, О. Прусевич, Я. Фітцке, О. Цинкаловський та інші. Стаття містить окремі відомості про Волинське товариство краєзнавців й опіки над пам'ятками старовини та Волинське товариство приятелів наук.

Окремо слід виділити статтю В. Добровичинської й В. Мартинюк “З історії дослідження регіону Волині польськими вченими (1921–1939 рр.)”. Розглядаючи доробок польських науковців щодо

вивчення краю, автори спробували узагальнити та систематизувати напрями їхніх досліджень. Для цього використано історичні, археологічні, етнографічні, географічні й інші наукові студії польських дослідників Я. Гоффмана, С. Заянчковського, М. Томкевича, С. Малковського, С. Мацка, К. Бучека, інших учених.

Із-поміж напрямів краєзнавчого та пам'яткознавчого вивчення Волині в 1920–1930-х рр. чи не найбільшу увагу науковців привертають питання її археологічного дослідження [13; 1]. В. Конопля, С. Панишко, Ю. Мазурик, Г. Охріменко та інші дослідники звернули увагу на те, які періоди давньої історії цікавили археологів міжвоєнного часу, описали хід розкопок, що проводилися ними. Автори висвітлили наукові здобутки відомих польських й українських учених, зазначили, як досвід попередників знадобився при проведенні сучасних волинознавчих археологічних експедицій.

Ю. Мазурик у статті “Дослідники археологічних пам'яток Волині та їх археологічні колекції у фондах Волинського краєзнавчого музею” [19] розповів про найвідоміших науковців і краєзнавців, причетних до пошуку археологічних старожитностей регіону, формування їхніх збірок. Він подав короткі біографічні відомості про цих дослідників, охарактеризував райони розкопок, способи формування археологічних колекцій, час передачі знахідок у фонди Волинського краєзнавчого музею. Крім того, автор статті називає основні наукові розвідки волинських археологів міжвоєнної доби, стисло розповідає про їхній зміст, наводить назви публікацій про самих краєзнавців. Серед результатів археологічних пошуків дослідників, які працювали в 1920–1930-х рр., він відзначає здобутки Я. Фітцке, Т. Сулімірського та З. Леського.

Першому зі згаданих вище польських археологів присвячена об'ємна монографія, що з'явилася 2005 р. завдяки ініціативі й науковим зусиллям працівників Волинського краєзнавчого музею [1]. Позитивним здобутком праці можна вважати те, що поруч із розкриттям життєвого та творчого шляху вченого тут подається переклад українською мовою практично всіх його наукових розвідок, які з'явилися у волинській періодиці міжвоєнного часу.

Окремі дослідження присвячено діяльності наукових і громадсько-культурних товариств, причетних до краєзнавчого й пам'яткознавчого вивчення Волині [24; 12], внеску в цю справу місцевих музейних закладів [23; 25; 26]. У контексті показу процесу їх виникнення та функціонування, вироблення різносторонніх аспектів краєзнавчої та пам'яткознавчої роботи автори наукових розвідок подають матеріал про форми й методи діяльності, пошук, вивчення, збереження та оприлюднення історії й старожитностей регіону.

О. Завадська, характеризуючи мету та завдання польських краєзнавчих товариств 1920–1930-х рр. на Волині, їх склад, громадську і патріотично-виховну роботу, особливу увагу звернула на їхню видавничу діяльність як невід'ємну складову всієї історико-краєзнавчої роботи. У контексті змалювання внеску цих товариств у дослідження історії й пам'яток регіону авторка найбільше місця відвела здобуткам осередків товариств, що діяли в місті Острозі [12].

Серед праць сучасних українських, переважно волинських авторів, у яких ідеться про діяльність науково-громадських товариств, переважають ті, де йдеться про Волинське товариство приятелів наук та Волинське товариство краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини. Видавничу діяльність останнього (як відділення Польського краєзнавчого товариства) в 1927–1939 рр. стала предметом зацікавлення В. П'ясецького [24]. Автор визначив напрями діяльності товариства, коротко охарактеризував основні видання, які з'явилися завдяки зусиллям цієї установи, олюдив маловідомі біографічні дані про варшавського історика М. Малущинського, причетного до дослідження минувшини й старожитностей Волині.

Щодо музейних закладів, то з-поміж їх усіх – а вони працювали в Луцьку, Рівному, Дубно, Острозі, Кременці та деяких інших населених пунктах Волині – дослідники найбільшу увагу зосереджують на функціонуванні Волинського краєзнавчого музею, що діяв у місті Луцьку. В. Дмитрук, О. Ошуркевич, А. Силук, А. Дмитренко вивчають історію заснування закладу, створення його експозиції, управлінську структуру та діяльність [9; 23; 26; 10]. Зокрема, предметом вивчення О. Ошуркевича є робота музею щодо дослідження матеріальної культури Волині наприкінці 1920–1930-х рр., формування його етнографічного відділу [23]. Етапи створення етнографічної колекції Волинського музею прослідкувала А. Дмитренко [10]. На основі вивчення й аналізу “Інвентарної книги

етнографічного відділу”, що збереглась у фондах музею, авторка дослідила шляхи надходження експонатів до музею, предметний склад етнографічної колекції, простежила динаміку її поповнення.

Увага низки дослідників звернена й на вивчення питань публікації в 1920–1930-х рр. краєзнавчих і пам’яткознавчих матеріалів як окремими виданнями, так і на сторінках тодішньої періодики [27; 28]. Вони подають характеристику змісту наукових та науково-популярних книг, часописів, аналізують тематику публікацій, висвітлюють біографії авторів книг і статей, у яких ідеться про минувшину й пам’ятки волинського краю. Так, стаття В. Татаркіна “Краєзнавчі матеріали про Волинь, Остріг” [28] містить короткі відомості про видання в міжвоєнний період досліджень польських учених і краєзнавців А. Войнич, М. Орловича, О. Прусевича, Я. Гоффмана та інших. Однак важко погодитися з твердженням автора, що в цей час українська волиніана майже не розвивалася. Не маючи таких сприятливих можливостей, якими володіли польські дослідники, переборюючи всілякі перепони, спираючись на підтримку української спільноти, усе ж українські науковці й краєзнавці-аматори публікували в межах Другої Речі Посполитої матеріали про краєзнавство та пам’яткознавство Волині, де проводили й відстоювали лінію про одвічну українськість цього регіону.

Предметом уваги сучасних українських дослідників є життя та подвижницька діяльність окремих особистостей, які відзначилися на ниві волинського краєзнавства та пам’яткознавства [1; 4; 9; 7]. Автори публікацій висвітлюють внесок насамперед таких українських дослідників, як А. Дублянський, Л. Маслов, О. Цинкаловський, М. Тучемський, Ю. Шумовський та інші, а також польських учених Я. Фітцке, Я. Гоффмана, З. Ревського, інших у краєзнавче вивчення Волині, пошук й обстеження пам’яток історії та культури, створення та вдосконалення роботи музейних закладів, популяризацію місцевих старожитностей.

Значний внесок у вивчення життєвого шляху й громадсько-наукової діяльності переважно польських волинонавців 1920–1930-х рр. зробив В. Дмитрук [9]. Він вивів для українського читача з історичного небуття імена таких представників польської інтелігенції, як Я. Гоффман, А. Войнич, З. Ревський, К. Пшемиський, Ю. Нець. Дослідник зосередив увагу на характеристиці їхнього внеску у вивчення історії, археологічних, етнографічних, архітектурних та інших пам’яток Волині. Він підкреслює, що відчутний вплив на проведення краєзнавчих заходів здійснювала колонізаторська політика центральних і місцевих властей Другої Речі Посполитої. Створюючи сприятливі умови для наукової діяльності польських дослідників, вона в багатьох випадках обмежувала ініціативу українських науковців і краєзнавців, чим негативно позначалася на об’єктивному показі минулого регіону та збереженні культурної спадщини українства.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, досліджувана тема вирізняється наявністю помітного числа публікацій, різних за формою й змістом. Відзначаючи позитивні сторони цього історіографічного доробку, вважаємо, що йому поруч із беззаперечними здобутками притаманні прогалини та упущення. У наявних працях не подається розгорнута характеристика внеску краєзнавчих сил у вивчення минулого Волинського воєводства і його пам’яток. Увага нерідко зосереджується на характеристиці вже відомих фактів, які часто наводяться без логічного зв’язку та ґрунтовних висновків.

Практично не розробленими залишаються питання періодизації історико-краєзнавчих досліджень і пам’яткоохоронної роботи на Волині в 1921–1939 рр., проблеми збереження української культурної спадщини, зокрема у сфері дерев’яної сакральної архітектури. Поза увагою української історіографії продовжує залишатися тема аналізу польського пам’яткоохоронного законодавства, його вплив на збереження українських старожитностей. Не до кінця з’ясована низка питань, пов’язаних з організацією музейної справи, вивченням минулого Волинського воєводства науковими та громадсько-культурними інституціями.

Актуальним є дослідження особистого внеску багатьох місцевих краєзнавців, чиї імена незаслужено забуті, у розвиток історичного краєзнавства й пам’яткоохоронної роботи на Волині. Таким чином, і надалі існує необхідність розробки теми в загальному контексті вивчення історії України, процесу зародження та розвитку вітчизняного краєзнавчого руху й пам’яткоохоронної діяльності.

Джерела та література

1. Археологічна спадщина Яна Фітцке / за заг. ред. Г. В. Охріменка. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – 488 с.
2. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія / Л. В. Баженов. – Хмельницький : Доля, 1995. – 256 с.
3. Баженов Л. В. Основні етапи регіональних і краєзнавчих досліджень України істориками західної української діаспори (1921–2000 рр.) / Л. В. Баженов // Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XX століття”, Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича (відп. ред. : Л. Винар, Ю. Макар) : у 4 т. – Чернівці : РУТА, 2001. – Т. 1. – С. 161–165.
4. Бірюліна О. М. Тучемський – волинський релігійний та культурно-просвітницький діяч / О. М. Бірюліна // Матеріали VI Острозької науково-краєзнавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя”, 1995 р. – Остріг : Вісник, 1996. – С.16–18.
5. Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волині : монографія : у 2 кн. / Г. В. Бондаренко. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВНУ ім. Лесі Українки, 2003. – Кн. 1. – 238 с.
6. Бондаренко Г. В. Історичні традиції краєзнавчих досліджень Волині від 40-х рр. XIX ст. до 40-х рр. XX ст. / Г. В. Бондаренко, А. М. Силюк // Zamojsko – wołyńskie zeszyty muzealne. Т. I. – Zamość : Muzeum Zamojskie w Zamościu, 2003. – S. 167–179.
7. Бондарчук Я. Йосип Владиславович Новицький / Я. Бондарчук // Матеріали VII–IX науково-краєзнавчих конференцій “Остріг на порозі 900-річчя”, 1996–1998 рр. – Остріг : [б. в.], 2000. – С. 23–30.
8. Гаврилюк С. В. Історичне пам’яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX– початок XX ст.) : монографія / С. В. Гаврилюк. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВНУ ім. Лесі Українки, 2002. – 532 с.
9. Дмитрук В. Вибрані часом (Краєзнавці Волині 20–30 рр. XX ст.) / В. Дмитрук // Волинський музей: Історія і сучасність : матеріали II наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю Волинського краєзнавчого музею та 50-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 19 травня 1999 р. : наук. зб. Вип. II. – Луцьк : Надстир’я, 1999. – С. 59–62.
10. Дмитренко А. Етнографічна колекція Волинського музею у міжвоєнний період / А. Дмитренко // Волинський музей : історія і сучасність : наук. зб. Вип. 3 : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Луцьк – Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. – Луцьк : МП “Пульс”, 2004. – С. 58–61.
11. Добровичинська В. А. З історії дослідження регіону Волині польськими вченими (1921–1939 рр.) / В. А. Добровичинська, В. О. Мартинюк // Поляки на Волині: історія, сучасність. Науковий збірник “Велика Волинь”. Праці Житомирського наукового товариства дослідників Волині / за ред. М. Ю. Костриці. – Т. 30. – Житомир : ПП М. Косенко, 2003. – С. 9–19.
12. Завадська О. Розвиток краєзнавчого руху в Острозі / О. Завадська // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції : зб. наук. пр. : у 2 ч. – Ч. 1. – Луцьк : Надстир’я, 2003. – С. 20–22.
13. Заремба С. З. Нариси з історії українського пам’яткознавства / С. З. Заремба. – К. : ТОВ “Видавництво Аратта”, 2002. – 204 с.
14. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів // Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львів. нац. ун-тет ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
15. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / ред. кол. : В. О. Горбик (відп. ред.) та ін. – К. : Ін-т історії України НАН України, Ін-т туризму ФПУ, 1998. – 399 с.
16. Колосок Б. Історіографія укріплень Луцька (до 1.09.1939 р.) / Б. Колосок // Архітектурна спадщина України. Вип. 3. Ч. 1. Питання історіографії та джерелознавства української архітектури. – К. : Українознавство, 1996. – С. 36–60.
17. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К. : Альтернативи, 1996. – 336 с.
18. Кучерепа М. М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939) : метод. Матеріал на допомогу викладачам, вчителям, студ. вищ. навч. закл. / М. М. Кучерепа, В. Г. Дмитрук, В. І. Прокопчук. – Луцьк : Ред.-вид. група “Реабілітовані історією”, 1994. – 60 с.
19. Мазурик Ю. Дослідники археологічних пам’яток Волині та їх археологічні колекції у фондах Волинського краєзнавчого музею / Ю. Мазурик // Волинський музей: історія і сучасність : наук. зб. Вип. 3 : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Луцьк – Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. – Луцьк : МП “Пульс”, 2004. – С. 155–160.
20. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні (1917–1941 рр.) / Р. В. Маньковська. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 140 с.

21. Михайлюк О. Історичне краєзнавство на Волині в 1921–1939 рр. / О. Михайлюк // Волинський музей. Історія і сучасність. Тези і матеріали I науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею і 45-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 16–17 червня 1994 р., м. Луцьк. –Луцьк : [б. в.], 1998. – С. 7–8.
22. Михайлюк О. Г. Історія Луцька / О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий. – Львів : Світ, 1991. – 202 с.
23. Ошуркевич О. Етнографія Волинського музею у Луцьку (1929–1939 рр.) / О. Ошуркевич // Тези наукової конференції до 100-річчя Волинського єпархіального давньосховища, 18–20 травня 1993 р. – Житомир : Житомирський обл. краєзнавчий музей, 1993. – С. 41–42.
24. П'ясецький В. Е. Видавнича діяльність Волинського відділення Польського Краєзнавчого Товариства в 1927–1939 роках / В. Е. П'ясецький // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. Тези доповідей та повідомлень II регіональної “Велика Волинь” і VI обласної історико-краєзнавчої конференції, 8–10 жовтня 1992 року. – Луцьк : [б. в.], 1992. – С. 10–12.
25. Савчук П. З історії діяльності Дубнівського краєзнавчого музею / П. Савчук // Волинський музей: історія і сучасність. Тези і матеріали I науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею і 45-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 16–17 червня 1994 р., м. Луцьк. –Луцьк : [б. в.], 1998. – С. 31–32.
26. Силук А. Волинський краєзнавчий музей: сторінки історії формування колекції / А. Силук // Волинський музей. Історія і сучасність : наук. зб. Вип. II. – Луцьк : Надтир'я, 1999. – С. 5–8.
27. Сташенко Н. Волинський часопис “Наш світ” / Н. Сташенко // Велика Волинь: минуле і сучасне : тези регіональної наук. конф., 14–16 лист. 1991 р., м. Рівне. – Рівне : [б. в.], 1991. – С. 91–93.
28. Татаркін В. Ю. Краєзнавчі матеріали про Волинь, Остріг / В. Ю. Татаркін // Матеріали I–III науково-краєзнавчих конференцій “Остріг на порозі 900-річчя” (1990–1992). – Ч. 2. –Сокаль : Вісник, 1993. –С. 43–49.